

академічна серія

Українські керамологічні студії

• ВИПУСК 14 •

Національна академія наук України
Інститут керамології –
відділення Інституту народознавства НАН України
Міністерство культури України
Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному
Академічна серія «Українські керамологічні студії»
Випуск 14

Олег Белько

**ДІЯЛЬНІСТЬ
ОРГАНІВ ЗЕМСЬКОГО
САМОВРЯДУВАННЯ
З РОЗВИТКУ Й ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ
ГОНЧАРНОГО ПРОМИСЛУ
ПОЛТАВЩИНИ
(1876–1919)**

Монографія

«Українське Народознавство»

Опішне • 2017 • Україна

The National Academy of Sciences of Ukraine
The Ceramology Institute – the branch of the Ethnology Institute
of the National Academy of Sciences of Ukraine
The Ministry of Culture of Ukraine
The National Museum of Ukrainian Pottery in Opishne
Academical Series *Ukrainian Ceramological Studies*
Issue 14

Oleg Belko

**THE ACTIVITIES
OF THE PROVINCIAL ELECTIVE
COUNCIL'S SELF-GOVERNMENT
RELATED TO DEVELOPMENT
AND PROMOTION OF POTTERY
CRAFT IN THE POLTAVA REGION
(1876–1919)**

Monograph

«The Ukrainian Ethnology Publishers»

Opishne • 2017 • Ukraine

УДК 903.02:352.07 (477.53)«1876/1919»
ББК 63.3(4Укр)52+63.3(4Укр)61+37.2
Б 44

Белько Олег

Б 44 Діяльність органів земського самоврядування з розвитку й популяризації гончарного промислу Полтавщини (1876–1919) [Текст] = The Activities of the Provincial Elective Council's Self-Government Related to Development and Promotion of Pottery Craft in the Poltava Region (1876–1919) : монографія / Белько О. – Опішне : Українське Народознавство, 2017. – 280 с. – (Українські керамологічні студії, вип. 14 = Ukrainian Ceramological Studies, iss. 14)

ISBN 978-966-7322-33-5

У монографії досліджено вплив Полтавського губерньського земства на гончарний промисел Полтавщини впродовж 1876–1919 років. Охарактеризовано наявні джерела й літературу з проблематики дослідження; засоби впливу земства на поліпшення технічного й технологічного процесів, художньої досконалості виробів; проаналізовано основні напрями діяльності земства з підтримки промислу; з'ясовано роль і місце земських гончарних навчальних закладів у вирішенні актуальних проблем промислу; досліджено заходи щодо популяризації та збуту глиняних виробів через кустарні склади, виставкову діяльність на території регіону, держави й на міжнародних ринках.

Для керамологів, етнологів, істориків, мистецтвознавців, культурологів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться традиційно-побутовою культурою України.

УДК 903.02:352.07 (477.53)«1876/1919»
ББК 63.3(4Укр)52+63.3(4Укр)61+37.2

Ключові слова: українська керамологія, культурна керамологія, етнографічна (антропологічна) керамологія, гончарний промисел, Полтавське губерньське земство, кустарний склад, гончарне шкільництво, виставки, Полтавська губернія, Полтавщина.

The monograph deals with the integrated historical and ethnographic research of the diversified influence of the Poltava Government Council on the pottery craft of the Poltava region from 1876 till 1919. Existing sources and literature on the research of this topic, the means of this influence of the Government Council on the improvement of technical and technological processes, as well as artistic perfection of products have been characterized here; the main areas of the activity of council to support the pottery craft have been analyzed as well; the role and place of the Government Council pottery educational institutions in solving actual problems of the craft have been defined; its activities which promoted and marketed pottery through handicraft warehouses and exhibitions on the territory of the region and the state and at international markets have been researched too.

The book is intended for ceramologists, ethnologists, art critics, culture experts, regional explorers, for all the people who are interested in the traditional culture of Ukraine.

Key words: ukrainian ceramology, cultural ceramology, ethnological (anthropological) ceramology, pottery trade, Poltava provincial elective council, handicrafts warehouse, pottery apprenticeship, exhibitions, Poltava Government, Poltava region.

© Олег Белько, текст монографії, 2017

© Оксана Андрущенко, Ольга Карунна, Галина Панасюк, Тетяна Хрипун, іменний та географічний покажчики, 2017

© Костянтин Рахно, переклад англійською мовою, 2017

© Юрко Пошивайло, концепція художнього оформлення, макет, 2017

© Інститут керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, 2017

© Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, 2017

ISBN 978-966-7322-33-5

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**Рекомендовано до друку вченими радами
Інституту керамології –
відділення Інституту народознавства НАН України
та Національного музею-заповідника
українського гончарства в Опішному**

РЕЦЕНЗЕНТИ

ОРЕСТ КРАСІВСЬКИЙ,

завідувач Кафедри європейської інтеграції та права
Львівського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління
при Президентіві України,
доктор історичних наук, професор

НАТАЛЯ ДУДА,

доцент Кафедри соціології та культурології
Національного лісотехнічного університету України,
кандидат історичних наук

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ РЕДАКТОР

ОЛЕСЬ ПОШИВАЙЛО,

директор Інституту керамології –
відділення Інституту народознавства НАН України,
доктор історичних наук, професор

Роботу виконано
в рамках відомих наукових проєктів
Національної академії наук України
«Гончарство України ХХ – початку ХХІ століття:
історія, сучасність, перспективи»
(№0103U001998),
«Гончарство і проблеми збереження
національної ідентичності в Україні
(ХІХ – початок ХХІ століття)»
(№0107U007039)
та відповідно до тематики наукових студій
Національного музею-заповідника
українського гончарства в Опішному

Зміст

Про автора	10
❁ ВСТУП	11
❁ РОЗДІЛ I. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА, МЕТОДИКА Й МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	17
1.1. ІСТОРІОГРАФІЯ	18
1.2. ДЖЕРЕЛА	29
❁ РОЗДІЛ II. СТАН ГОНЧАРНОГО ПРОМИСЛУ ПОЛТАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	35
2.1. ПРОФЕСІЙНІ ЗНАННЯ ГОНЧАРІВ	36
2.1.1. Глина	36
2.1.2. Знаряддя праці	41
2.1.3. Технологічні основи гончарного виробництва	43
2.1.4. Декорування	45
2.1.5. Скління	58
2.1.6. Випалювання	60
2.2. АСОРТИМЕНТ І АРЕАЛИ ЗБУТУ ВИРОБІВ	63
❁ РОЗДІЛ III. НАУКОВІ ЗАСАДИ ЗЕМСЬКИХ ІНІЦІАТИВ	75
3.1. ДОСЛІДНИЦЬКА Й ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ	79
3.2. ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ПІДТРИМКИ ГОНЧАРНОГО ПРОМИСЛУ	97
❁ РОЗДІЛ IV. ЗЕМСЬКА СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ГОНЧАРНОГО ВИРОБНИЦТВА	119
4.1. ЗЕМСЬКІ ГОНЧАРНІ ЗАКЛАДИ ОПІШНОГО	121
4.2. МИРГОРОДСЬКА ХУДОЖНЬО-ПРОМИСЛОВА ШКОЛА ІМЕНІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ	133
4.3. ЗЕМСЬКІ ГОНЧАРНІ ЗАКЛАДИ ГЛИНСЬКА	150
4.4. ПОСТАВМУЦЬКА ГОНЧАРНА НАВЧАЛЬНА МАЙСТЕРНЯ	155
4.5. ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ БУДІВЕЛЬНОЇ КЕРАМІКИ	160

❁ РОЗДІЛ V. ЗЕМСЬКІ КУСТАРНІ СКЛАДИ.....	171
5.1. ЗЕМСЬКІ ІНІЦІАТИВИ ЩОДО ЗАСНУВАННЯ ПОВІТОВИХ СКЛАДІВ.....	173
5.2. ДІЯЛЬНІСТЬ КУСТАРНОГО СКЛАДУ ПОЛТАВСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО ЗЕМСТВА З ПІДТРИМКИ ГОНЧАРНОГО ПРОМИСЛУ	177
❁ РОЗДІЛ VI. ВИСТАВКИ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ ГОНЧАРСТВА	193
6.1. РЕГІОНАЛЬНІ Й МІЖНАРОДНІ ВИСТАВКИ	194
6.2. ГУБЕРНСЬКІ Й ПОВІТОВІ ВИСТАВКИ	208
❁ ВИСНОВКИ.....	219
❁ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА	225
ДЖЕРЕЛА	226
ЛІТЕРАТУРА.....	228
❁ ІНФОРМАЦІЯ	255
❁ ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	273
❁ ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК.....	277

Contents

About the Author	10
❁ INTRODUCTION	11
❁ CHAPTER I. HISTORIOGRAPHY, SOURCES, METHODOLOGY AND METHODS OF RESEARCH	17
1.1. HISTORIOGRAPHY	18
1.2. SOURCES	29
❁ CHAPTER II. SITUATION IN THE POTTERY CRAFT OF THE POLTAVA GOVERNMENT IN THE LATE 19th – EARLY 20th CENTURIES	35
2.1. PROFESSIONAL SKILLS OF POTTERS	36
2.1.1. Clay	36
2.1.2. Tools	41
2.1.3. Technological Bases of Pottery Industry	43
2.1.4. Decorating	45
2.1.5. Glaze	58
2.1.6. Firing	60
2.2. ASSORTMENT AND MARKETING AREA	63
❁ CHAPTER III. SCIENTIFIC FOUNDATIONS OF ZEMSTVO'S INITIATIVES	75
3.1. RESEARCH AND PUBLISHING ACTIVITY	79
3.2. ECONOMIC ASPECTS OF THE SUPPORT OF POTTERY CRAFT	97
❁ CHAPTER IV. THE GOVERNMENT COUNCIL'S SYSTEM OF POTTERY SPECIALISTS' PREPARATION	119
4.1. THE GOVERNMENT COUNCIL'S POTTERY EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN OPISHNE	121
4.2. THE MYRHOROD ART INDUSTRIAL ART MYKOLA HOHOL SCHOOL	133
4.3. POTTERY TRAINING WORKSHOP IN HLYNSK	150
4.4. THE POSTAVMUKA POTTERY TRAINING WORKSHOP	155
4.5. TRAINING OF SPECIALISTS IN BUILDING CERAMICS	160

❁ CHAPTER V. PROVINCIAL HANDICRAFT WAREHOUSES	171
5.1. THE GOVERNMENT COUNCIL'S ACTIVITIES IN SETTING UP DISTRICT WAREHOUSES.....	173
5.2. THE ACTIVITY OF THE POLTAVA GOVERNMENT COUNCIL'S HANDICRAFT WAREHOUSE IN SUPPORT OF POTTERY CRAFT	177
❁ CHAPTER VI. EXHIBITIONS AS AN EFFECTIVE MEANS OF POPULARISING POTTERY	193
6.1. REGIONAL AND INTERNATIONAL EXHIBITIONS	194
6.2. PROVINCIAL AND DISTRICT EXHIBITIONS	208
❁ CONCLUSIONS	219
❁ SOURCES AND LITERATURE	225
ARCHIVALIAS.....	226
LITERATURE	228
❁ INFORMATION	255
❁ INDEX OF NAMES	273
❁ INDEX OF PLACES	277

Про автора

© Ольга Журальова, 2017

Олег БЕЛЬКО

керамолог, етнолог

Народився 29 липня 1976 року в Полтаві. Закінчив Полтавську середню школу імені Володимира Короленка № 10 (1993), історичний факультет Полтавського державного педагогічного інституту імені Володимира Короленка за спеціальністю «Всесвітня історія, географія» (1998).

Працював науковим і старшим науковим співробітником Центру охорони та досліджень пам'яток археології Полтавської облдержадміністрації (1998–1999).

Викладач історії, географії та інформатики Полтавського музичного училища імені Миколи Лисенка (з 1998), завідувач редакційно-видавничого відділу Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Івана Котляревського (з 1999).

Старший науковий співробітник Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному (2017), молодший науковий співробітник Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України (2017).

Здобувач наукового ступеня за спеціальністю «Етнологія» при Інституті керамології – відділенні Інституту народознавства НАН України (2004–2009). Захистив кандидатську дисертацію «Роль органів земського самоврядування з розвитку й популяризації гончарного промислу Полтавщини (1876–1919)» (2017). Кандидат історичних наук (2017).

Головний напрямок наукових досліджень: діяльність Полтавського губерньського земства з підтримки кустарних промислів, зокрема гончарного.

Автор 30 публікацій з проблематики керамології, археології та історії в наукових періодичних виданнях і збірниках.

ВСТУП

Процес національного державотворення, який почав домінувати з другої половини 1980-х років, дав поштовх усебічному розвитку української керамології та етнології, сприяв глибокому зацікавленню комплексом проблем, пов'язаних із витоками народної культури, зокрема, регіональною специфікою традиційних ремесел, локальною їх винятковістю, окреслив тенденцію, яка викликає занепокоєння щодо збереження національних цінностей. Тому кризові явища у сфері народної культури спонукають до думки, що треба багато зробити на науковому й організаційному рівнях, аби можна було говорити про художні промисли як важливий чинник соціального й духовного розвитку країни. Чим швидше побороти інертність поступу, тим швидше відбудуться в розвитку позитивні зміни українського села, адже саме село було і є етнозахисним механізмом. Крім того, ця верства населення залишалася наймасовішою в українській спільноті за часів земства, а за обставин тривалого бездержавного життя залишилася найпослідовнішим, а часом – і єдиним хранителем національної ідентичності. Зрештою, схожа ситуація характерна й для нинішнього часу, проте, слід зазначити, що земські концепції протистоять нинішній безпорадності в питаннях повернення до занехаяної української традиції – збереження гончарського ремесла, що є значним пластом культури українського народу, та відродження його на новій виробничо-економічній основі.

Кризові явища у сфері народної культури спонукають до вирішення нагальних завдань на науковому й організаційному рівнях, аби можна було вести мову про традиційну культуру, у тому числі народні промисли й ремесла як важливий чинник націотворчого, соціального й духовного розвитку країни. За таких умов науковці все частіше звертаються до позитивного досвіду органів земського самоврядування другої половини XIX – початку XX століття.

Розуміння земствами значущості гончарства як поліфункціонального явища, засобу етнокультурної ідентифікації, було покликане до життя суспільними вимогами. Сприяння розвитку кустарних промислів, підтримка дрібних товаровиробників,

передовсім талановитих кустарів позитивно впливали на підвищення їхніх життєвих стандартів, формування національної самосвідомості й соціальної активності.

У зв'язку з цим актуалізується потреба ґрунтовного вивчення земського досвіду, набутого в співзвучних сьогоденню умовах реформування економічної й соціальної структури суспільства, використання його в повсякденній практиці під час впровадження інноваційних форм забезпечення життєдіяльності титульного етносу та національних меншин в Україні.

Упродовж останньої чверті ХІХ – початку ХХ століття найбільш активним у галузі кустарних промислів було Полтавське губернське земство. Підтвердженням цьому є комплекс джерел, що розкривають багатогранність концептуальних міркувань і дій полтавських земців. Своєрідним ключем до розуміння мотивації, закладеної в земських програмах, був звіт губернської управи 1914 року, в якому з-поміж іншого стверджувалося: *«Кустарні промисли важливі для задоволення власних і місцевих потреб; масу трудових народних грошей зберігають вони у своїй губернії; ...будучи правильно організованими, підтриманими матеріально, поліпшені технологічно, – вони могли б вийти далеко за межі домашнього господарства, створити добробут не тільки того населення, яке ним займається, але й усієї губернії»* [240, с. 95].

Для досліджуваного періоду характерним було наростання соціальних протиріч, посилення зубожіння основної маси населення, у тому числі ремісників, кустарів. Часи розквіту ремесел змінювалися роками нестабільного розвитку, а згодом і занепаду. Це примушувало урядові кола вживати певні заходи, реалізація яких зайняла чільне місце в діяльності Полтавського губернського земства. Земська стратегія передбачала втілення на практиці концептуальних напрямів щодо розвитку гончарного промислу зі збереженням його автентичності.

Гончарство за доби функціонування земських органів самоврядування було різноманітним у функціональних і художніх проявах, зберігало особливості локальних традицій у асортименті, формах і декорі глиняних виробів. Водночас, воно не було застиглим явищем культури. Його носії реагували на суттєві зміни в суспільстві,

традиційному побуті; відображали розмаїтість взаємозв'язків і взаємовпливів у різних аспектах ремесництва. Земські втручання були спрямовані на осучаснення, модернізацію народної кераміки, її конкурентоспроможність у економічному змаганні з фарфоровою та фаянсовою промисловістю.

Поза дослідницькими інтересами української керамології досі залишилися питання впливу на гончарний промисел Полтавського губернського земства, зокрема вивчення концептуальних напрямів його діяльності, з метою поліпшення технічного, технологічного, художнього рівнів гончарного виробництва, розвитку черепичної справи, кредитування кустарів.

Актуальність дослідження полягає у важливості для сучасного державного будівництва та культурологічної практики досвіду Полтавського губернського земства з організації гончарного шкільництва, впровадження механізму економічної підтримки гончарів (організація системи фінансування, кредитів для цільової підтримки кустарів, виставкових заходів, безкоштовного транспортування кустарної продукції, надання торговельних місць і виставкового обладнання, безоплатне забезпечення інформаційними матеріалами, кадрове забезпечення, можливості використання внутрішніх і зовнішніх ринків збуту продукції). За доби панування тоталітарного режиму в Україні багатий досвід Полтавського губернського земства всіляко применшувався, заперечувався, спотворювався.

За нинішніх умов розширення обсягу й удосконалення структури зайнятості сільського населення пов'язується з розвитком малого бізнесу, насамперед у сфері переробки місцевої сировини й збуту ремісничої продукції, розвитку туристичної галузі. Збереження функціонування соціальної сфери села постає одним із головних напрямів розбудови соціально-орієнтованої ринкової економіки.

Проблеми гончарного виробництва, що виникали на межі XIX–XX століть, значною мірою залишаються актуальними й донині. З огляду на це, вкрай важливим є вивчення історичних уроків та їх урахування в процесах розбудови Української Держави.

Предметом дослідження є діяльність Полтавського губернського земства, спрямована на розвиток традиційного гончарства, підтримку

народних майстрів, популяризацію їх творчості, організацію гончарного шкільництва.

Географічні межі дослідження включають територію колишньої Полтавської губернії. Нині це Полтавська область, частина Черкаської (Іркліївський, Гельмязівський, Драбівський, Золотоніський, Ковалівський райони), Харківської (Красноградський район), Чернігівської (Прилуцький район), Сумської (Липоводолинський і Роменський райони), Київської (Переяслав-Хмельницький район) областей.

Хронологічні рамки дослідження: 1876 (утворення Комісії з дослідження кустарної промисловості при Міністерстві фінансів Росії) та 1919 роки (час ліквідації земств як органів місцевого самоврядування).

